

İntibah dövrü hüquq ideyaları

İntibah dövrü bu ideyaları hüquq dilinə çevirmişdir, nəzəri-hüquqi cəhətdən əsaslandırılmışdır və ümuminsani-mənəvi dəyərlər səviyyəsinə yüksəlmişdir. Bu ideyalar həm də insan arasında, insanla cəmiyyət arasında, vətəndaşla dövlət arasında münasibətlərdə ədalət haqqında təsəvvürləri formalaşdırmış və möhkəmləndirmişdir.

Xüsusi olaraq, vurğulamaq lazımdır ki, insanın təbii ayrılmaz hüquqları nəzəriyyəsi Cefferson və amerikalı inqilabın digər nəzəriyyəçiləri tərəfindən geniş istifadə edilmişdir və 1789-cu ildə Fransada qəbul olunmuş İnsan və Vətəndaş Hüquqları Deklarasiyasında əks olunmuşdur.

Tomas Cefferson təbii-hüquqi doktrinanı onun daha radikal və demokratik mənasında qəbul etmişdir. Radikal və demokartik mənada təbii-hüquqi konsepsiya Ceffersonun ictimai müqavilə haqqında təsəvvürlərində ifadəsini tapmışdır. T.Cefferson ictimai müqaviləni cəmiyyət quruluşunun əsası kimi qiymətləndirmişdir ki, bu da, hər kəsə dövlət hakimiyyətinə iddialı olmağı təmin edirdi. Elə buradan məntiqi olaraq, xalq suverenliyi və vətəndaşların siyasi, həmçinin, seçki hüquqlarında bərabərliyi ideyası meydana çıxmışdır. Tomas Ceffersonla bağlı digər mühüm məqam ondan ibarət idi ki, o, müstəqillik deklarasiyasının müəllifi olmuşdur. Bu deklarasiyanın müəllifi kimi Cefferson üçün bir sıra həqiqətlər mövcud idi. Belə ki, o, əsaslandırdı ki, bütün insanlar bərabər yaradılmışlar, onlara Yaradan tərəfindən bir sıra ayrılmaz hüquqlar verilmişdir. Belə hüquqlar arasında həyat, azadlıq, və xoşbəxt olmaq hüquqları vardır. Azadlıq mülkiyyət azadlığının təminatının ayrılmaz və təbii hüququ kimi nəzərdən keçirilirdi. Müstəqillik deklarasiyası, praktiki olaraq, özündə aydın şəkildə mülkiyyət hüququnu ifadə edirdi. Təbii-hüquqi nəzəriyyənin formalaşmasında 1789-cu ildə avqustun 26-da insan və vətəndaş hüquqları deklarasiyası qəbul olunması ilə ciddi dönüş baş vermişdir. Deklarasiyada, xüsusi olaraq, təsbit olunmuşdur ki, "insanlar azad doğulur, azad qalırlar və bərabər hüquqlara malik olurlar. Deklarasiya özündə insanların qanun qarşısında bərabərliyi, həmçinin, hakimiyyət bölgüsü prinsiplərini ifadə edirdi. Bu baxımdan, sonrakı dövrdə insan hüquq və azadlıqları nəzəriyyəsinin inkişafının bazası rolunda çıxış edən insan və vətəndaş hüquqları deklarasiyası global əhəmiyyət kəsb etməyə başlamışdır. O, formal-hüquqi azadlığı, vətəndaşların hüquq və bərabərliklərini irəli sürən

ilk Konstitusiya Akti kimi qiymətləndirilməkdədir,

D.Qəmbərov yazır: "Yaşamaq, şərəf, şəxsiyyətin toxunulmazlığı, vicdan, fikir azadlığı, siyasi proseslərdə iştirak və s. hüquqları sivil cəmiyyətlərdə insan həyatının qurulmasının zəruri şərti rolunda çıxış edirlər və onların dövlət tərəfindən qəbul olunması və qorunması vacibdir. Hüquqlar insanların həyata keçirilən çoxsaylı fəaliyyət aktlarından, təkrar olunan əlaqələrindən və dayanıqlı münasibətlər formalarından formalaşmışdır. Özlərinin müxtəlif tələbatları, məqsədləri ilə çoxsaylı fərdləri birləşdirən insan fəaliyyəti prosesi qaçılmaz şəkildə maraqların toqquşması və ziddiyyətləri ifadə edir. Lakin ictimai qarşılıqlı fəaliyyətin iştirakçılarının davranışlarının hər cür müxtəlifliyində özünü müəyyən dayanıqlı normalar, etalonlar, dəyərlər büruzə verirlər ki, bunlar da, bu prosesi tənzimləmək, müxtəlif fərdlərin maraqlarını uzlaşdırmaq imkanlarına malikdirlər. Cəmiyyətdə hər bir insan müəyyən həcmdə maddiyata və həyat şəraitinə iddialı olur. İnsanların bu iddialı olduqları maddi və mənəvi dəyərlərə çatmalarında dövlət və cəmiyyət yardımçı olmalıdır. Elə insan və vətəndaş azadlıqları və hüquqlarının mahiyyəti, məhz bu məqamda ifadə olunur."

Qeyd edək ki, "insan hüquqları", "azadlıq" anlayışları, ilk dəfə olaraq, quldarlıq cəmiyyətində işlədilməyə başlamışdır. Belə ki, hələ bizim eradan əvvəl, Şumer çarı tərəfindən "azadlıq" anlayışı işlədilmişdir. O öz tələbələrini ədalətsiz vergi yığanlara qarşı azadlıqlarını təmin etmişdir. Bundan başqa, hakimiyyət mənsulbərlərinin yitimləri, kimsəsizlərə qarşı ədalətsiz hərəkətlərinin qarşısının alınması üçün də azadlıq məfhumundan istifadə olunurdu. Arxont Solon isə, özünün konstitusiyasında azad insanların hüquqlarının pozulmasına görə, məmurların məsuliyyətini müəyyənləşdirmişdir.

Azad insanların, yeni ümumiyyətlə, fərdin hüquqları ideyalarının bizim eradan əvvəl V-IV əsrlərdə meydana gəlməsilə inkişaf və azadlıq yolunda həlledici addım atılmış oldu. Polislərin azad vətəndaşları, müəyyən hüquqlara və azadlıqlara malik idilər, Belə ki, onlar dövlət işlərinin idarə olunmasında, ədalət məhkəməsinə iştirak etmək, şəxsi mülkiyyət hüququna, müxtəlif razılıqlar bağlamaq, azad söz və s. hüquqlarına malik idilər. Bu hüquqların mövcudluğu, xüsusilə də, şəxsi mülkiyyət hüququnun olması vətəndaş cəmiyyəti quruluşunun və vətəndaş qanunlarının formalaşdırılmasının ilkin zəminini yaratmışdır. Qərbin hüquq sistemi öz başlanğıcını, məhz antik polislərdən götür-

müşdür. Bu sistem də, bildiyimiz kimi, şəxsi mülkiyyətə və fərdin fəal roluna əsaslanır. Amma hüququna, cəmiyyətin stabil inkişafını və antidemokratik çevrilişlərin qarşısının alınmasını təmin edən bütöv tədbirlər sistemi xasdır. Vətəndaşlıq institutunun mühüm əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, tarixdə ilk dəfə olaraq, vətəndaşların müəyyən azadlıqları və onların dövlət tərəfindən qorunması haqqında təsəvvürlər təsdiq olunmuşdur. Lakin qədim yunan dövlətlərində insan müasir anlamda azadlıqlara malik deyildilər. Belə ki, polislərin vətəndaşları özlərini tam olaraq öz dövlətləri, onun məqsədləri və vəzifələri ilə assosiasiya edirdilər.

İnsanın tarixi yaradıcılıq prosesi əhəmiyyətli dərəcədə onun hüquq və azadlıqlarının həcmindən asılıdır. Çünki məhz hüquq və azadlıqların həcmi insanın sosial imkanlarını və rifahını müəyyənləşdirir, həyat fəaliyyətinin xarakterini, əlaqələr sistemini, qarşılıqlı fəaliyyətini, cəmiyyətdə digərləri ilə münasibətlərini təmin edir. Bu baxımdan, insan hüquqları problemi həmişə kəskin sinfi mübarizələrin predmeti olmuşdur. Cəmiyyətin inkişafının hər bir pilləsi azadlıqların əldə olunması və genişlənməsi yolunda irəliləyən doğru addım olmuşdur. Tarixi müşahidələr göstərir ki, insanın hüquq və azadlıqlarının dəstəklənməsi üçün davamlı cəhdlərin olması zəruridir. Hər bir nəsil insan hüquq və azadlıqları kimi mühüm dəyərlərlə bağlı tarixin çağırışlarına cavab verir.

D.Qəmbərovun fikrincə, orta əsrlərdə insan hüquq və azadlıqlarının inkişafının xüsusi dövrü kimi nəzərdən keçirilə bilər. Belə ki, bu dövrdə bir sıra ziddiyyətlər özünü qabarıq şəkildə büruzə verirdi. Bir tərəfdən, feodallar öz vassallarına müəyyən hüquqlar verirdilər, digər tərəfdən kilsə bu hüquqların təmin olunmasına qarşı çıxırdılar. Orta əsrlərdə insan hüquq və azadlıqları sahəsində ən mühüm hadisə 1215-ci ildə Böyük Azadlıq Xartiyasının qəbul olunmasından ibarət olmuşdur. Xartiyada, ilk dəfə olaraq, vətəndaş azadlığı prinsipi qanunvericiliklə müəyyən olunmuşdur. Beləliklə, qəbul olunurdu ki, fərd özü ilə bağlı sərbəst sərəncam verə bilər və məhkəmə qarşısında cavab verə bilər.

Yeni dövrün hüquqi dünyagörüşü təbii-hüquqi nəzəriyyə ideyalarının keyfiyyətə yeni məna kəsb etməsini şərtləndirmişdir. Təbii-hüquqi doktrina çərçivəsində meydana çıxan bir təlim kimi, individualizm, insan hüquqlarını ali dəyər kimi təqdim etmişdir. Hesab olunurdu ki, bu hüquqlar dövlət tərəfindən müəyyənləşdirilmiş qanunlardan yüksəkde dayanır. Vurğulamaq lazımdır ki, təbii hüquqların əsas funksiyası fərdin dövlətin təzyiq-

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu**

KİVD F

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

lərdən qorunmaq olduğu qəbul olunurdu. Bu ideya, demək olar ki, yeni dövrün bütün mütəfəkkirlərinin fikirlərində qabardılır. Yalnız, artıq qeyd etdiyimiz kimi, C.Lokkun yanaşmalarında ümumiləşdirilir.

Müasir hüquq elmi insan hüquq və azadlıqları sisteminin bir sıra çərçivələrini müəyyənləşdirir. Fərdin hüquq və azadlıqları onun normal həyat fəaliyyətinin mühüm şərtidir. Bunu həm də, müəyyən rifah və imkanlar kompleksi kimi nəzərdən keçirmək olar. Fərd özünün həyat fəaliyyəti prosesində bunlardan istifadə edir. Artıq yuxarıda nəzərdən keçirdiyimiz məqamlara əsasən də, vurğulaya bilərik ki, insan hüquqları dövlət tərəfindən qəbul olunan və təminat verilən fəaliyyət imkanlarıdır. Bu imkanlar, bir qayda olaraq, qanunla göstərilmiş sahələrə aid olunur. "İnsan azadlığı" anlayışından fərqli olaraq, "insan hüquqları" anlayışı konkret sahəni, fərdin fəaliyyət istiqamətini ifadə edir. İnsan hüquqları sistemi insan hüquq və azadlıqlarının təbiətini, məzmununu, xüsusiyyətlərini əhatə etməklə yanaşı, həm də onun təsnifat əsaslarını da özünə daxil edir. Məsələn, tədqiqatçı M.Karayeva əsas insan hüquq və azadlıqları sistemini işləyib-hazırlamışdır ki, hazırkı mərhələdə dövlət-hüquq elmi bu yanaşmadan geniş istifadə etməkdə-

dir. Bu sisteme aşağıdakılar daxil edilmişdir:

- vətəndaşların sosial-iqtisadi hüquq və azadlıqları;
- vətəndaşların siyasi hüquq və azadlıqları;
- vətəndaşların şəxsi hüquq və azadlıqları.

Tədqiqatlarımıza əsasən, qeyd edə bilərik ki, insan hüquqlarının dörd nəslə mövcuddur. Belə təsnifat insan hüquqlarının emələ gəlmə və mənşəyi etibarilə aparıla bilər. Birinci nəsil insan hüquqları qismində, ənənəvi olaraq, burjuaziya inqilabı nəticəsində əldə olunmuş liberal dəyərlər qəbul olunur. Bu dəyərlər özündə, əsasən, vətəndaş və siyasi hüquqlar ifadə edirdilər. İkinci nəsil hüquqlar sosial-iqtisadi və mədəni xarakterlidir. Üçüncü nəsil hüquqlar kollektiv hüquqlar kimi səciyyələndirilir. Bu hüquqlar, əsasən, həmrəyliyə əsaslanır. Məsələn:

- inkişaf hüququ;
- sülh hüququ;
- müstəqillik və müqəddəratını təyin etmə;
- ərazi bütövlüyü və suverenlik hüququ və s.

Dördüncü nəsil hüquqlara digər hüquqlarla müəyyən məqamlar aiddirlər. Məsələn, informasiyaya və informasiya texnologiyalarına çıxış hüququnu göstərmək mümkündür.

VAHİD ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru